

מין הספרות המקצועית

ניצה בן־דב, חיי מלחמה. תל אביב: שוקן, 2016. 396 עמ'.

דליה גבריאלי נורי

כותרת הספר חיי מלחמה היא סמיכות מטפורית מורכבת המעודדת פרשנות: האם הכוונה לכך שחיינו נסובים סביב המלחמה? האם המשמעות היא "החיים של המלחמה"? דומה שעל הציר הזה נע הספר כולו: חיינו בישראל הנעים ממלחמה למלחמה, והאופי, המהות והכרונולוגיה של המלחמות הללו.

גם עטיפת הספר מאתגרת: פרט מטריפטיכון של האמנית הילה לולו לין. בחלקה התחתון של התמונה נראה חוף ימה של תל אביב ואנשים רוחצים בו. חלקה העליון של התמונה הוא נתח בשר אדום על הגידים והסיבים שבו, ובעיקר על הדם. החיבור הבלתי אפשרי בין שני חלקי התמונה מרמז אולי למציאות הישראלית הבלתי אפשרית, ובה בעת המוכרת כל כך. העין מסרבת לתפוס את המתח הבלתי אפשרי הזה, ואולי משום כך נתח הבשר המאדים נראה במבט ראשון כשקיעה פסטורלית. התחבולה הזאת מאותתת לנו שאולי איננו רוצים לראות את מה שאנו רואים. בעיניים עצומות לרווחה אנו מוסיפים לרחוץ בים כשהמלחמה הבאה מדממת מעלינו.

הספר משליט סדר בתפיסות, בעמדות, בייצוגים ובהיסטוריה של המלחמות שלנו. המבוא דן בייצוג מלחמות בספרות בכלל ובספרות העברית בפרט. עיקר הספר מוקדש לניתוח שורה של יצירות שהמלחמה היא גיבורה ראשית או משנית בהן, החל במלחמת העולם הראשונה וכלה בערב מלחמת לבנון השנייה. הספרים המנותחים הם אלו: עד הנה של עגנון, פצעני בגרות של חנוך ברטוב, לא מעכשיו, לא מכאן של יהודה עמיחי, התגנבות יחידים של יהושע קצנז, מיכאל שלי של עמוס עוז, יסמין של אלי עמיר,

* פרופ' דליה גבריאלי נורי, המכללה האקדמית הדסה, ירושלים, ומכון טרומן לקידום השלום, האוניברסיטה העברית בירושלים.

דואר אלקטרוני: gavriely1@gmail.com

מגמות, 2018, נג(2), 297–299

© כל הזכויות שמורות

אישה בורחת מבשורה של דויד גרוסמן, יונים בטרפלגר של סמי מיכאל, אם יש גם עדן של רון לשם ואש ידידותית של א"ב יהושע. בקורפוס הזה אדון בהמשך.

הספר שזור פניני תובנות של ניתוח ספרותי מעמיק, מושכל ועשיר, המלמד על רוחב היריעה ועל רוחב הראייה של היד הכותבת: דיאלוגים בין היצירות הכתובות עברית לבין ספרות העולם ואגב כך קריאת היצירות הישראליות בהקשרן העולמי. במערב אין כל חדש, סיפור בת יפתח, בגדי המלך החדשים, מדאם בובארי, מגש הכסף ומעבר לגדר של ביאליק – כל אלו יצירות קנוניות מן המיטב שלנו ומן המאגר העולמי. הן משמשות בערבוביה מתוך שבירת היררכיה של גבוה-נמוך ומסקקות לקורא חוויה מלבבת. זו קריאה ספרותית קלאסית: מספר מהימן, היחסים בין הדמויות, מספר כול־יודע, מוטיבים מטרימים, ניגודים, מבע משולב, נקודת תצפית ואף פאבולה וסוֹז'ט הם הכלים שבהם נעשה הניתוח ברגישות ובמיומנות.

אציג דוגמאות אחדות מן הרומן מיכאל שלי. חלק ניכר מן הפרק עוסק בניתוח המבצים האירוניים ברומן וביחסם של עוז וגבוריו למלחמת סיני הממששת ובאה. כך, למשל, נאמר על הגיבורה, חנה גונן: "מבחינתה המלחמה היא הזדמנות פז לחלות, להתפרק מכל מחויבות, להתמכר להזיות, להתנקם בבעלה ה'מרובע'. חנה כמו המלחמה עצמה מייצגת את טירוף המערכות, את החריגה מהשגרה, ובהיותה כזאת אין לה היכולת לראות דברים מעבר לעצמה" (עמ' 188). וכן: "חנה ומצבה הפסיכוסומטי והפסיכופטי משמשים מטפורה למצב היהודים, ומצב היהודים משמש מטפורה למצבה של חנה" (עמ' 191). הניתוח הזה משמש בסיס למסקנה הבאה בהמשך. בנוגע להכרעתו של עמוס עוז – הבחירה בגוף ראשון, כלומר האפשרות לתת לחנה לספר את סיפורה בקולה ומנקודת מבטה – כותבת בן־דב: "אולי יש כאן מספר ספרותי־אידיאולוגי: כל עוד אנחנו מספרים את סיפורנו ומודעים לחלומותינו המתעתעים ולמחלתנו היוזמה איננו מתאבדים ויש בידינו היכולת להמיר מחלה בחיי מעשה ויצירה" (עמ' 191).

עוז סיים את כתיבת הספר במאי 1967, ממש ערב המלחמה. אולי היה ראוי לקרוא תיגר על התפיסה הנוחה והמבוססת של עוז בנושא דברו של השמאל הישראלי, ואני מרשה לעצמי להפליג כאן אל סיפור מוכר פחות. ימים אחדים לאחר סיום כתיבת הספר כתב עוז את "פקודת היום" לקראת מלחמת ששת הימים לחיילי עוצבת הפלדה. בין השאר הוא כתב כך: "חיילי עוצבת הפלדה: ניתן האות! היום נצא לרסק את היד שנשלחה לחנוק את צווארנו... בדם, באש ובכרזל נעקור מלבו את המזימה הזאת... אנחנו מזנקים כדי למעוך את ריכוזי הכוח שהתכוונו לאיים על שלומנו. אנחנו מזנקים כדי לעקור מצריהם את שערי ההסגר המצרי".¹ עוז לא בחל בשימוש באוצר מילים שלא היה מבייש את שידורי "קול הרעם" המצרי ומציג אותו כדמות, כיוצר ואולי גם כאזרח ישראלי שחיוו מורכבים יותר מחייו של נשא של סיסמאות אנטי־מלחמתיות.

1 מתוך פקודת יום של ישראל טל, מפקד עוצבת השריון, 5 ביוני 1967. אותור מתוך <http://www.daat.ac.il/limudim/maamar2.asp?id=3158>

סוג זה של קריאת תיגר על הסופרים ועל היצירות חסר לי בספרה של בן-דב. הספר מציג כרונולוגיית מלחמה ישראלית בת כמעט מאה שנה, 1917–2006, ומייצר התבוננות פנורמית במלחמות ישראל בספרות העברית בעצם קריאת היצירות כפרקים בהיסטוריה של המלחמות. בה בעת הוא משמר קורפוס מוכר וכמעט רשמי של גברים ישראלים הכותבים על המלחמה. אמנם שניים מהם מזרחים (אלי עמיר וסמי מיכאל) ואחד צעיר יחסית (רון לשם), אבל מן הקובץ עולה תמונת מלחמה מוכרת לעיפה.

חסר בולט בקובץ הוא היעדרן של יצירות שנכתבו בידי נשים. הספר אינו עוסק ביצירות המלחמה של סופרות צעירות, ואולי ראוי להזכיר במיוחד את היעדרה של עמליה כהנא-כרמון, כלת פרס ישראל לספרות, מן הראשונות שכתבו על המלחמה. אפשר היה להקדים, לחדש ולהרחיק גם לפרוזה המוכרת פחות של אסתר ראב. אמנם הפרק ה-11 בספר מייחד דיון ל"קורפוס הנחקר בראי המגדר" ו-20 עמודים (מתוך 364) מוקדשים לדיון במקומן של נשים ביצירות המוצגות, אך נדמה כי הנשים אינן אלא מראה נוספת להצגת הגברים, הגיבורים שכתבו את היצירות ומי שמככבים בהן: "לנשים ברומנים אלה, הפוגשות בחיילים בחופשות הקצרות שאליהן הם יוצאים מהמוצבים, מהבסיסים או מהמלחמה, יש גם פנים וקול" (עמ' 352). נראה כי משפט זה מסכם בזעיר אנפין את ההתייחסות לנשים במלחמה בלא ניסיון אמתי לקרוא תיגר על מקומן. נשים עדיין נתפסות בספר הזה כדמויות שקופות שרק משלמות את המחיר, והמלחמה היא עניין לגברים.

דומה שגם הכותבת חשה בחסר הזה. בהתייחסה לשני ספרים העוסקים בחוויות נשים במלחמה ולסרט אפס ביחסי אנוש היא מסכמת: "אם יצוצו עוד קולות כאלה, לא יצטייר עוד הצבא רק כסיפור גברי. העגה הצבאית, לקסיקון הקיצורים הצבאי ותפיסת המלחמה יהיו גם נשיים ויביאו אולי להנפת ידיים לשלום" (עמ' 358).

במילים אחרות, כוחו של הספר הוא גם מקור חולשתו: תנועה בתוך חיי המלחמה שהתרגלנו אליהם כל כך, חיי המלחמה שהם, למרבה הצער, המנעד המצומצם שהחיים הישראליים שלנו נעים בו. אני מייחלת ליוצרות ולחוקרות שיעזו לנתן את תפיסת המלחמה הסבילה שלנו ולא יחששו לחרוג מתנועת המטוטלת בצירים המקובלים המובילים למלחמה הבאה.